ІВАН МЕЛЕЖ

Што ён за чалавек

Іван Мележ

ШТО ЁН ЗА ЧАЛАВЕК

апавяданне

1

У горадзе было неспакойна. Гэты неспакой вярэдзіў горад ужо другі дзень. Чутка пра трывожную падзею, цьмяная і блытаная, паўзла з вуліцы на вуліцу, з дома ў дом, яе абмяркоўвалі, пра яе думалі, усхвалявана і насцярожана.

Да Галіны Сасноўскай чутка прыйшла позна. Галіна спачатку не дала ёй ніякай увагі: у Сасноўскіх было гора, і яно засланяла ўсё. Можа, таму ў яе і думкі не ўзнікла, што і гора іх і дзіўная чутка могуць мець адно да аднаго блізкія адносіны.

Галіну непакоіла іншае: брат, яго жыццё. Ён ляжаў у шпіталі пакалечаны, ляжаў, можа быць, пры смерці, яе Іллюшка. Яшчэ ўчора ўвечары, калі ішлі па Прыморскай вуліцы, ён так весела жартаваў. Уночы Іллюшка пайшоў на службу, на аэрадром дзяжурыць,— Галіна ведала, што ён лятае на рэактыўным знішчальніку,— пайшоў зусім спакойны, як чалавек, якому трэба будзе рабіць вельмі звычайную справу.

А ўранку пазванілі, перадалі, што ён пакалечаны — пры пасадцы — і адпраўлены ў шпіталь. Запэўнівалі, што трывожыцца няма чаго, што ўсё будзе добра.

Валечка, Іллюшава жонка, пачуўшы пра гэта, устрывожаная, адразу кінулася з пакоя, гатовая зараз загаласіць, паляцела ў шпіталь. Пабачыць Іллюшу ёй не далі, сказалі нібы спіць.

Вярнулася Валя стомленая, ціхая. Пакусваючы непафарбаваную пакрыўджаную губку, у роспачы ўпала на канапу, і плечы яе дробна затрымцелі.

Неўзабаве прыйшло некалькі лётчыкаў, Іллюшавых таварышаў. Яны суцяшалі, песцілі малога сынка, вінавата гледзячы ў вочы, таксама гаварылі, што нічога страшнага, так, глупства, дробязь. Але Валя не спакайнела, бачыла сабе нешта жахлівае, лічыла, што ад яе штосьці хаваюць.

Увесь гэты вечар і ноччу Сасноўскія былі ў трывозе. Валя некалькі разоў дрыжачым пальчыкам з абламаным пазногцем набірала нумар шпіталя і, хоць адтуль казалі, што непакоіцца няма чаго, чакала страшнай навіны. Яна зрабілася вельмі недаверліваю, не пераставала думаць, што ад яе нешта тояць. Валя то блукала сумна па пакоі, то сядзела, утаропіўшы круглыя, яшчэ большыя, чым звычайна, вочы. Яна амаль увесь час маўчала. Галіна таксама не загаворвала з ёю. Сястра сама, можа, не менш непакоілася за Іллюшку. Ён змалку быў для яе меншы, як да малога, яна адносілася да яго і цяпер і, як малога, асабліва шкадавала ў бядзе.

Гора і трывога, што неспадзеўкі ўбіліся ў дом, адразу змянілі звычайнае жыццё ў Сасноўскіх. Валя аказалася нетрывалай у горы. Раней, калі ў сям'і было добра, яна, бялявая, з модна завітымі, «па-маскоўску», валасамі, лёгкая, як матылёк, рухавая, і варыла, і падмесці магла, і сына ўпраўлялася дагледзець. Праўда, пазіраючы, як Валя ў какетлівым фартушку поркаецца на кухні белымі далікатнымі рукамі, Галіна і тады заўважала, што яна не надта прызвычаена да ўсяго гэтага. Галіне хацелася адвесці Валю, зрабіць усё самой.

Яны былі вельмі розныя — Іллюша і яго жонка. Іллюша пазнаёміўся з Валяю ў тэатры ў Казані, калі быў у камандзіроўцы. Яны разам хадзілі ў антрактах, гаварылі пра што прыйшлося, потым Іллюша правёў яе дахаты. Ён тады амаль нічога не ведаў пра Валю, акрамя, хіба, таго, што яна студэнтка, адзіная дачка нейкага настаўніка. Але выпадковая знаёмая раптам запаланіла яго. Вярнуўшыся ў часць, Іллюша напісаў ліст, папрасіў, амаль загадаў прыехаць. Яна не паслухалася. Праз некалькі месяцаў, вырваўшыся на дзень зноў у Казань, ён з'явіўся да Валёнкі сам, рашучы і непахісны, і тут жа, разгубленую, не даючы апамятацца, павёў у загс. Прыехаў Іллюша ў часць ужо з ёю. Так адзіная дачка, свавольніца, стала гаспадыняю, жонкаю. Валя-беларучка, аднак, хутка прызвычаілася да свайго новага становішча, новых абавязкаў, і ў іх кватэры даўно ўжо ўстанавіўся свой парадак.

Цяпер гэты лад адразу разбурыўся. За неспадзяваным, цяжкім горам сваім Валя нічога нібы не бачыла, нічога не заўважала.

За ўсё цяпер выпала клапаціцца Галіне. Галіна была ў гасцях, але нібы не заўважыла цяжару клопату, што нечакана зваліўся на яе, узяла на сябе новы абавязак проста, як самы звычайны, самы натуральны. Як-ніяк, яна ж сястра, старэйшая за іх абодвух!..

Г а л і на ўстала рана, ціха адзелася. Валя спала на канапе, у памятым крэпдэшынавым плацці, падлажыўшы пад шчаку кулачок. На твары, таксама нібы памятым, быў выраз не сцёртых сном крыўды і дзіцячай бездапаможнасці. Валя, відаць, заснула перад світаннем, бо ўночы, прачнуўшыся, Галіна бачыла, як яна, згорбленая, маркотна-задуменная, сядзела каля стала.

Г а л і на паправіла коўдрачку на ложку малога і на пальчыках, стараючыся не разбудзіць Валі, выйшла ў кухню.

Яна прынесла дроў, наабірала бульбы, распаліла ў печы. Галіна ўжо гатавала паесці малому, калі ўвайшла Валя, прычасаная, у другім, непамятым плацці, але панурая, затоеная. Яна кудысьці збіралася ісці.

— Ты куды? — запыталася Галіна.

— У шпіталь.

— Можа, паснедала б крыху?

В а л я крутнула кудзеркамі,— не да таго.

Вярнулася Валя няхутка, гадзіны праз дзве, па-ранейшаму маўклівая і затоеная. Галіна чакала, што яна скажа пра Іллюшу, але Валі, відаць, не хацелася гаварыць. Галіна не ўтрывала:

— Што з ім?

— Сэрца аслабела, тэмпература нізкая...

— Што-небудзь робяць, каб паправіць?

— Уліванне крыві зрабілі...

Галіне раптам стала шкада яе, як дзіцяці.

— Будзе жыць. Адолее, Валечка. У нас у раду ўсе цягавітыя...— Не ведаючы, як яшчэ выказаць сваё спачуванне, сваю пяшчоту, Галіна па-мацярынску заклапочана папрасіла: — Сядай, падсілкуйся крыху. А то глядзі, каб і цябе не трэ было ў шпіталь везці.

Валя моўчкі села за стол.

Пад вечар Галіна ўзяла збанок, сабралася ісці: трэба было купіць малака малому. У дзвярах паявілася Валіна сяброўка Ірына Антонаўна, жонка аднаго з Іллюшавых таварышаў, і Галіна засталася, спадзеючыся, што, можа, пачуе што-небудзь новае пра брата.

Валіна сяброўка паскардзілася на вецер, памаўчала і мякка, лагодна прамовіла:

— Валечка... я хачу штосьці сказаць табе...

Дзіўна лагодны тон яе насцеражыў Галіну.

— Пра Іллюшу? Што? — паднялася Валя.

— Нічога асаблівага. Ты не хвалюйся... Ён, Валечка, паранены...

— Я ведаю. Пры пасадцы.

— Не... не тады...

— Не на пасадцы?! — здзівілася Валя.

— Так. Але няцяжка. Ты, Валечка, не думай нічога. Я сама чула, што няцяжка. Падпалкоўнік Чапцоў гаварыў. Ён ляцеў з Іллюшам, вядучым...

— Ён жа сказаў, што на пасадцы...

— Валя, ён не хацеў трывожыць цябе. Ну, і не меў

права, без дазволу камандавання. А цяпер палкоўнік дазволіў сказаць... Валечка, я прашу, не трывожся. Усё будзе добра. Іллюшу раніла ў шыю... Але ён дакончыў бой.

— Бой! Які бой?

— Ну, быў... Але Іллюша не адступіўся. І пасадку зрабіў. Толькі з машыны ўжо выйсці не мог, яго вынеслі. Многа крыві страціў...

— Ранены! — застагнала Валя, якая дасюль слухала, здавалася, зусім спакойна.— Ранены! О-о!

Яна зарыдала.

Калі прыступ гора ўціх, Валя ўзняла заплаканыя вочы на сяброўку.

— Ранены? Як яго маглі раніць? Хто? Што гэта за бой?.. Ніякага бою не было, ты нешта выдумляеш!..

Яна глядзела недаверліва, насцярожана.

— Бой быў, Валя.

— Дзе?

— Над морам. Далёка.

— З кім?

— Невядома. Самалёт быў, казалі, без апазнавальных знакаў. Яму прапанавалі ісці на пасадку, а ён, замест таго, каб паслухацца, адкрыў агонь...

Г а л і на здзіўлена, уражана прамовіла:

— Гэта з Іллюшам... тады?..

— Тады. Нашы ўступілі ў бой. Удваіх. Іллюша і Чапцоў... Бамбардзіроўшчык вельмі адбіваўся. Ён хацеў уцячы і ўсё стараўся хутчэй адысці за мяжу. На ім, відаць, былі вельмі вопытныя людзі, з імі нялёгка было справіцца...

— Яны ўцяклі?

— Так, Валя,— вінавата сказала Ірына Антонаўна.— Самалёт падбілі, але ён дацягнуў да мяжы. І нашым давялося вярнуцца...

2

Галіна ішла па вуліцы, напоўненая дзіўным, даўно ўжо няведамым неспакоем. Гэта была не шчымлівая трывога за брата, гэта было іншае, паўзабытае і агромністае, як свет.

«Значыцца, недарма перадавалі чутку. Праўда, выходзіць».

У яе раскіданых думках найбольш было згадак пра брата. Згадак і разваг.

Тое, што ён біўся смела, не здзіўляла Галіну. Яна ведала яго смелым яшчэ, калі ён бегаў гарэзным хлапчуком на пыльных вуліцах далёкай іх Крушынаўкі. Хіба гэта не ён, не Іллюшка, узлез калісьці на самую верхавіну, на сухую галіну старой таполі, што стаяла каля выгану. Хоць таполя ўнізе была таўшчэзная — ні абняць яе, ні зачапіцца за што, бо сучча не дастаць,— узлез ды яшчэ хістаў галюку, бачачы, з якой зайздрасцю і страхам паглядаюць аднагодкі. А як ён скочыў з варот, што на калгасным двары. Паспрачаўся, што скочыць, і, хоць вароты, калі сеў на іх, здаліся вельмі высокімі, скочыў. Ён тады быў не зламаў нагу...

Потым згадала, які Іллюша прыходзіў з лесу. Як у суседняй хаце стаялі гітлераўцы і як яна непакоілася за брата, зялёнага разведчыка. Яму, здаецца, дзіўна і прыемна было бачыць, што сястра так трывожыцца. О, яна ведала яго, як, можа, ніхто, ведала, што ён не толькі адважны, што ён прытым добры і таварыскі, што для сяброў, калі трэба, гатоў аддаць усё, самога сябе.

Яны пасля той сустрэчы не бачыліся ўсю вайну, пакуль

Галіна не вярнулася з далёкай чужыны, аж з-пад самай Бельгіі. Спачатку, як яна вярнулася, Іллюшы ў Крушынаўцы не было. Яна ўбачыла брата зімой, калі Іллюша прыехаў у водпуск, убачыла ўжо ў вайсковай форме, пасталелым і, як і раней, ласкавым і нібы бесклапотным. З той пары яна так прывыкла, што ён лётчык, быццам інакшы ён і не быў ніколі... Дзіўна, бачачы яго ў вайсковай форме, яна не лічыла яго вайсковым, ён, здавалася, жыў звычайна, мірна, так, як яна, як усе знаёмыя...

І вось — ранены. У баі!

На вуліцах было сонечна і цёпла, як і ўсе гэтыя дні. І горад, невялічкі, з каменнымі і пафарбаванымі драўлянымі будынкамі на адзін і два паверхі, з вострымі дахамі, з радамі ліп усцяж чысценькіх тратуараў, выкладзеных акуратнымі квадратамі каменных пліт, з зялёнымі агародчыкамі, з морам за блізкімі будынкамі — усё гэта было такім, як і ўчора, як і сем дзён назад, калі яна ўпершыню ішла тут з Іллюшам, што нёс яе чамадан.

І ўсё ж горад здаваўся ёй нечым непадобным на той, якім яна ведала яго дагэтуль. І сонца нібы не так бесклапотна свеціць, і неба быццам сінее не так пяшчотна, і ў шапятанні ліпавага лісця чулася нешта трывожнае і насцярожлівае. Ёй насустрач трапілася некалькі лётчыкаў, сярод якіх двое былі такія ж маладыя, як і Іллюша. У гарадку лётчыкаў было нямала, яна яшчэ ў першы дзень прывыкла бачыць іх і з таго часу нібы не заўважала. Для яе гэта былі самыя звычайныя людзі, такія, як і ўсе, каго яна сустракала раней. Цяпер жа, спаткаўшыся з лётчыкамі, Галіна паглядзела на іх з нечаканай зацікаўленасцю, спачуваннем і пашанай.

У канцы вуліцы Галіна павярнула не к магазіну, а да мора. Сёння вельмі захацелася ўбачыць яго. Галіна бачыла мора ў першы дзень, з Іллюшам.

Яшчэ да таго, як адкрылася яно з-за лазняку, Галіна адчула свежасць марскога прастору, парывы моцнага

шырокага ветру. Як і ў той раз, вецер наляцеў з-за прыбярэжных будынкаў. Галіне стала халаднавата. Але халадок гэты не быў непрыемны. Вецер дзьмуў проста насустрач, тугі і густы, і Галіна ішла важка.

Яна спынілася на сыпкім пяску дзюны, каля гнуткай прыбярэжнай вярбы. Стаяла і моўчкі глядзела на бяскрайнюю разлегласць, такую блакітную, што адбірала вочы. На моры паяўляліся і прападалі белыя-белыя грыўкі. Ласкавая, быццам добрая, была сіняя далеч. Тут, перад берагам, з пенай апаўшы, хвалі наплывалі на пясочак і адступалі з ціхім, лагодным шоргатам.

І ўсё ж яно, мора, сёння не здавалася Галіне ласкавым і бестурботным. Тугую, прытоеную трывогу чула яна ў шоргаце хваль, што ўспаўзалі на бераг.

Краю мора не было відаць,— яно злівалася з небам непрыкметна, цьмянаю і цемнаватаю хмарнасцю. Галіна павяла позіркам па небасхіле.

Дзесьці там біўся Іллюша.

3

Іллюша папраўляўся, здавалася і Валі і Галіне, марудна, і ў кватэры па-ранейшаму трывожны настрой не праходзіў. Толькі адна падзея прынесла радасць у сям'ю,— таварышы Іллюшы, уваліўшыся неспадзеўкі ў двор, акружыўшы Валю, пачалі патрабаваць «адкупнога». Валю іх весялосць здзівіла, і яна, не разумеючы, адно пытала, што такое здарылася. Аказалася, Іллюшу і падпалкоўніка ўзнагародзілі; пра гэта нібыта перадавалі нядаўна па радыё. Ва ўказе, быццам, гаварылася, што ўзнагароджаны за мужнасць, праяўленую пры выкананні свайго службовага абавязку.

Удзень прынеслі свежую газету, і там таксама быў указ, і званне, і прозвішча Іллі. Галіна чытала ўказ,

перачытвала, узіралася ў такія знаёмыя і незнаёмыя словы, і ёй хацелася плакаць. Яна здзівілася, што ўсё тое, чым яны жылі апошнімі днямі, што мела дачыненне толькі да іх сям'і, да Іллюшавай часці, цяпер разышлося далёка за межы гарадка, вырасла ў вялікую падзею. Гэтай падзеяй цікавілася Масква, чутка пра яе, пра Іллюшаў бой, зараз ішла па ўсіх гарадах і вёсках краіны.

Хто б мог падумаць, што ён такі відны, асаблівы, гэты лагодны і ціхі прыморскі гарадок.

Тое, што адбылося наступнымі днямі, узрушыла Галіну яшчэ больш.

Позна ўвечары ў пакой да іх уварваўся ўсхваляваны падпалкоўнік Чапцоў з таварышам-капітанам і, не вітаючыся, паведаміў:

— А гаспадары на самалёт знайшліся, аказваецца! Амерыканцы!..

— Амерыканцы?! — здзівілася Галіна.— Але ж самалёт, гаварылі, быў без апазнавальных знакаў?

— Самі прызналіся. Ноту нам прыслалі. Ну, у ноце, вядома, усё перакручана, усё наадварот. Але справа не ў гэтым — факт, што самалёт быў іх.

— Пішуць, што нашы напалі на яго быццам бы на чужой тэрыторыі,— умяшаўся загарэлы, з светла-блакітнымі, амаль выцвілымі вачыма капітан.

Валя, не разумеючы, паглядзела на падпалкоўніка.

— Так, Валя, пішуць, што не яны, а мы парушылі граніцу. Аказваецца, мы атакавалі самалёт, які мірна ішоў над морам і зусім не над нашымі водамі, не над нашай тэрыторыяй!

Чапцоў зняў фуражку, раскудлачыў пасівелыя валасы, надзеў фуражку зноў, кінуў некуды ў расчыненае цёмнае акно абураны позірк. Калі ён зірнуў на Валю, яна прачытала ў яго вачах: вы бачылі такое?!

Валя разгубілася.

— Што ж цяпер будзе?..

— Пабачым. Крэн, адным словам, у гэтай гісторыі робіцца небяспечным...— Ён усміхнуўся.— Нарабілі мы спраў з Іллюшам!

— Шуму на ўвесь свет! — адгукнуўся капітан.

— Што ж, цяпер вам з Іллюшам... нічога не будзе?... Непрыемнасці якой...

— Мы зрабілі, што нам належыць рабіць. Мы дзяжурым не для таго, каб на мора любавацца. Я так думаю. Ён над нашымі водамі быў? — Чапцоў кінуў на Валю такі позірк, нібы спрачаўся з ёю.— Над нашымі. Міндальнічаць з ім, калі ён не падпарадкоўваецца? — Падпалкоўнік устаў з канапы, прамовіў упарта: — У другі раз пасунуцца, зраблю тое ж!

— А як жа інакш! — адразу па-юнацку горача падтрымаў капітан.

— Ды не, непрыемнасці не будзе...— Галіна стаяла каля дзвярэй у кухню, прытуліўшыся спінай да вушака, неспакойна водзячы адной рукой па сценцы.— Ордэн далі... значыцца, лічаць — правільна зрабілі...

— Нам-та з Іллюшам непакоіцца, відаць, няма чаго. А для ўсяго народа — гэта непрыемнасць. Такія здарэнні не радуюць. Я так думаю...

— Так, неспакой ад іх.— Галіна раптам са злосцю кінула: — І што ім, гэтым амерыканцам! Што яны трывожаць усіх, лезуць усюды?.. Нідзе спакою ад іх няма!

Голас у яе быў нацяты. Чапцоў далоняю пагладзіў валасы.

— Амерыканцы бываюць таксама розныя...

— Розныя! — Галіна сказала гэта так нервова, што Валя

паглядзела на яе са здзіўленнем.— Розныя!

На Galiniным твары паявіўся выраз незразумелай крыўды. Яна б стрымалася, хутка супакоілася, але ўбачыла на сабе дапытлівыя позіркі, адчула няёмкасць, пачырванела і неспадзявана для другіх і для сябе заплакала. Гэтыя слёзы, здавалася, такія недарэчныя, усіх збянтэжылі. У пакоі наступіла нядобрая цішыня. Чапцоў хмурыўся, нецярпліва крывіўся, сочачы, як яна ражком каляровай хустачкі прыкрывае рот, капітан пазіраў на яе спачувальнымі вачыма.

Валя падышла да Галіны, узяла яе за плечы.

— Галя, што гэта з табой?

Галіна не адказала, хутка павярнулася і выйшла ў кухню. Валя, якая яшчэ секунду стаяла з паднятымі рукамі, паглядзела ўслед, разважаючы, ісці за ёй ці не ісці, ціха вярнулася да стала.

— Дзіўнае штосьці з ёю. Такая заўсёды роўная, а тут — вось... Перажыла калісьці многа... Яна ў Германіі, у лагеры смерці была...

— Нервы! — падпалкоўнік зірнуў на. гадзіннік на руцэ. — Нервы і трошкі жаночай псіхалогіі...

4

Чапцоў і капітан ужо збіраліся развітацца, калі Галіна вярнулася ў пакой. Яна ўжо не плакала, але павекі былі падпухлыя, важкія. Паглядзела на гасцей вінавата, хутка адвяла вочы.

— Валя, можа, трэба б... гасцям чаю?

Падпалкоўнік сказаў, што вячэраць не хоча, ды

і часу няма.

— Вы не думайце чаго пра мяне...— няёмка

перабіраючы ражок хустачкі, загаварыла Галя.— Самой сорамна. Як гэта яно, не ведаю... Не магу я спакойна чуць пра амерыканцаў... «Розныя», вядома, а як даведацца, добры ён, чалавек ён ці звер?!

Чапцову здалося гэтае пытанне недарэчным. Але, каб не пакрыўдзіць жанчыну, ён абыякава прамармытаў :

— З паводзін пазнаюць...

— «З паводзін»... Хто ж яго ведае, які ён цяпер?.. Якімі справамі займаецца?..

Ні падпалкоўнік, ні капітан, ні Валя нічога не разумелі, — гэта было добра відаць па іх тварах. Хто ён? Пра каго, пра што ён кажа?

Галіна не заўважала ні таго, што яе не разумеюць, ні таго, як адносяцца да яе дзіўных слоў. Ёй сваё пытанне здавалася такім натуральным і такім простым. Яна спасцярожліва глянула на падпалкоўніка і раптам запыталася:

— Як іх прозвішчы?.. Прозвішчы амерыканскіх лётчыкаў? Яны вядомы?

— У ноце іх не называюць...

— Невядомы, значыцца?..

— Невядомы.

Галіна ўпершыню заўважыла, як глядзіць на яе падпалкоўнік,— ён не разумее! І Валя глядзіць на яе, як на дзівачку, і капітан. Ах, яны ж не ведаюць усяго, не ведаюць прычыны яе запытання, самага галоўнага не ведаюць!..

— У мяне ёсць знаёмы... Быў знаёмы,— паправілася яна, хвалюючыся.— Амерыканец... Лётчык. Ён таксама на бамбардзіроўшчыку лятаў...

Валя здзівілася.

— Амерыканскі лётчык? Знаёмы? Адкуль?.. Ты, Галя, не... выдумляеш?

— Не, Валя, я праўду кажу. Знаёмы. Лётчык.

Чапцова, чалавека не вельмі ўражлівага, не чуллівага, гэта дзіўная вестка не ўзрушыла. Усё ж, пачуўшы яе, Чапцоў, хоць ужо і сабраўся ісці, запыніўся. Ён пазіраў на жанчыну ўжо не з неўразуменнасцю, не з далікатнай, прытоенай паблажлівасцю, на халаднаватым немаладым яго твары паявілася цікаўнасць. Што яна кажа, што гэта за такі знаёмы, адкуль ён узяўся? Тут, відаць, тоіцца нейкая, напэўна, не зусім звычайная гісторыя, недарэмна ж яна сёння дзіўная, незразумелая, гэтая ціхая госця. Капітана Галініны словы заінтрыгавалі.

— Галя, дзе ты з ім пазнаёмілася? — запыталася Валя.

— Дзе,— у Германіі. Дзе ж яшчэ?

— Гэта ў вайну? Калі цябе вызвалілі?.. Ты ж была, здаецца, там у заходняй частцы, так?

— На захадзе... Але ўбачыліся мы раней, да вызвалення. Іх тады яшчэ і ў Францыі не было. Яны адно рабілі налёты...

— Было такое...— згадзіўся капітан.

— Начамі, бывала, прыляцяць штук па трыццаць ці болей, усё неба гудзе, дойдуць да горада і — пачынаюць...

Галіна зірнула на сваіх слухачоў крыху спасцярожліва — ці цікава, ці варта гаварыць. Па тварах іх убачыла: хочуць слухаць.

— Я працавала недалёка ад горада, у аднаго панка, і адтуль усё бачыла... Немцы тады яшчэ моцна адбіваліся, у сіле былі, зенітак іхніх вакол многа стаяла. Кожны раз, як толькі пачне гудзець, уздымалі такую страляніну, што неба, здавалася, трэскалася...

Галіна сціхла. Нешта думала, перажывала сама ў сабе. Усе глядзелі на яе, чакалі, але яна не спяшалася.

Чапцоў дзелавіта, як пра звычайнае, кінуў:

— Яго збілі?

— Так, збілі... Збівалі іх нярэдка, але тыя падалі недзе над горадам ці далёка ад нас. А гэты ўпаў каля панскай сядзібы, за ляском... Нешта хутка пасля гэтага панаехалі ў маёнтак матацыклісты, шукалі кагосьці. Аказалася, лётчыкі нібы, адзін ці два, управіліся выскачыць на парашутах...

— Знайшлі?

— Не, капітан. Не знайшлі...

— Абышлося, значыцца...

— Не зусім...— яна памаўчала.— Іду я раніцай па гароду, і неспадзеўкі — што гэта, божа? — чалавек між градак! Глядзіць на мяне чорнымі вачыма — яны аж гараць,— пісталет настаўляе. Божа, гэта ж амерыканец, думаю. З таго самалёта. Гэта ж яго шукалі! Азірнулася я, ці не бачаць, кажу яму, я — руская. Ён апусціў пісталет. Узрадаваўся нават: «А, рашэн?» Перамяніўся, адным словам... А я гляджу на яго, думаю,— што з ім рабіць? Знойдзе яго хто-небудзь з чужых,— канец яму. І так мне шкада яго тады стала! Як бы брата свайго!..

Яна зірнула на слухачоў: што яны скажуць на гэтую яе шчырасць? Зірнула крыху вінавата, пачырванела. Яе словы, здаецца, не здзівілі...

— Ну і што, куды ж ты... яго? — запыталася Валя.

— Дзень ён пераседзеў у гародзе. Паказала я, каб у кукурузу перапоўз, ён там і сядзеў. Боязна мне ў той дзень было — шукалі яго, па лесе, па полі шныпарылі, у вёску заходзілі. Але нічога, неяк абышлося. А ўвечары я перавяла яго,— за сіласнаю ямаю была будачка — ляжалі ў куточку дошкі, старыя рамы,— ніхто туды ні з немцаў, ні з нашых не заходзіў. Дык я там яго і

прыхавала... Ён, як падаў з парашутам, вельмі нагу разбіў, не мог ісці... І крыві многа страціў, аслабеў. Я яму ёду, бінтоў прынесла, перавязала, як магла. Хлеба — як толькі дастану кавалачак — ці чаго-небудзь іншага з'есці,— яму... Цяжка было даставаць, усюды чужыя вочы...

— Рызыка якая! — Галя заўважыла на сабе дзіўны Валін позірк — шкадавання і спагады. Валя яшчэ ніколі не глядзела на яе так.

— Цяжка было. Галадаў ён вельмі. Але, помніцца, не наракаў, відаць, цярпець быў прызвычаены... Гаварыць з ім мы амаль не гаварылі, бо ён не ведаў ні па-руску, ні па-нямецку, а я яго слоў не разумела. Усё знакамі ды здагадкай. Давід звалі яго, лейтэнантам быў,— толькі гэта, здаецца, я і разабрала з яго слоў... Малады ён быў, Давід, здаровы, хутка стаў аджываць. Праз тыдзень і два дні ўжо ў дарогу сабраўся. Правяла я яго да ляска, гавару, як лепш ісці. А самой — і шкада яго, і боязна,— нібы за свайго,— заплакала я. Давід — рукой па плячы маім ласкава, штосьці сказаў па-свойму... Ужо сабраўся ісці, але раптам пашукаў у кішэні, адарваў лісток ад нейкай кніжачкі, пасведчання, ці што, напісаў некалькі слоў, аддаў мне... Тады, не ведаю, як гэта сталася, схапіў мяне, пацалаваў! І — пайшоў!..

Прыціснуўшы рукі да грудзей, яна прамовіла апошняе слова з такім жалем, нібы ён пайшоў толькі цяпер. Сказала і схамянулася, збянтэжана адвяла вочы ад слухачоў.

— Што ён напісаў табе? — у Валіным голасе чуліся і цікаўнасць і спачуванне.

— Адрас яго. Адрас і поўнае імя і прозвішча. Лейтэнант Давід Бартон...

Падпалкоўнік зноў сабраўся ісці. Ён спыніўся перад Галінай, паглядзеў сваімі халоднымі вачыма так, нібы заўважыў штосьці такое, чаго не бачыў дагэтуль.

— Відаць, не сустрэліся больш?

— Не... Але ён выратаваўся...

— Адкуль вы ведаеце?

— У першыя дні, як толькі прыйшлі амерыканцы, Давід заязджаў туды. Ён зноў служыў... Напалохаў дужа гаспадара, паявіўшыся! Гаспадар быў вельмі вінаваты перада мной... Давід шукаў мяне. Але мяне ўжо там не было. Далёка я была,— з дзіўнай, загадкава балючай ноткай сказала Галіна.

— У канцлагеры?! — насцярожана, амаль спалохана глянула на яе Валя.

Галіна неахвотна кіўнула галавой.

— Так, у канцлагеры...

Валя да гэтага дня нічога не ведала пра акалічнасці, што прывялі негаваркую сястру мужа за калючы дрот.

— Што — выкрылі... выдалі вас? — паправіўся капітан.

— Так...

— Гэта не адтуль... даруйце, знакі на руцэ, на шыі?

— Адтуль...— адказала за Галіну Валя.

Галіна маўчала і, відаць, не хацела гаварыць пра гэта. Валя ж, неспакойная, узрушаная, кінула ўстрывожаны позірк на Чапцова.

— Вы ведаеце, яна ж была «смяротніцай»!.. Яе асудзілі на смерць!.. Калі б не нашы танкісты... Яна ледзь не загінула... Цераз таго амерыканца!..

Падпалкоўнік стрымана кіўнуў ёй, задумаўся. Потым востра, уважліва зірнуў на Галіну.

— Шукаў, значыцца?..

— Там яшчэ жыла мая зямлячка. Яна ўсё мне і расказала. А яму мой адрас дала... Напісаў. Амаль зразу, як вярнулася, прынеслі ліст...

— Пра што ён пісаў?

— Што ніколі не забудзе тых дзён... Пісаў, што ўспамінае, таксама... Але хутка перапіска разладзілася...

Капітан адразу дадаў:

— І перапіска, і дружба.

— Так...— Твар яе спахмурнеў.— Пачалося такое, што часам здзіўляешся таму, што было калісьці... Як паслухаеш, пачытаеш пра Карэю, пра бомбы, пра зверствы, дык адразу падумаеш: а дзе ён цяпер, а што ён робіць? Божа, няўжо ён таксама такі?.. Вы не падумайце,— прамовіла яна,— нібы я шкадую, што падала яму руку ў бядзе. Я не шкадую. Я трывожуся,— як лепш сказаць гэта? — чым ён цяпер адказвае на маё добрае?

— Загадалі вы загадку! — Чапцоў падаў руку Валі, зноў падышоў развітацца да Галіны.

Капітан, таксама развітваючыся, падтрымаў:

— Загадку з адным знаёмым!

Падпалкоўнік падкудлаціў валасы, надзеў фуражку і выйшаў; следам за ім падаўся і капітан.

Галіне дома не сядзелася. Хацелася пабыць адной, пастаяць на халаднаватым марскім ветры, падумаць, праясніць галаву, у якой блыталіся ўстрывожаныя думкі, калі можна, супакоіцца.

— Валя, я пайду. Пахаджу...

— Ідзі. Пагуляй.

Калі яна выйшла, у нявіднай вышыні прашалясцела, напаўняючы сваім шэлестам-гулам усё неба, група рэактыўных знішчальнікаў,— яны пайшлі над морам, усцяж берага. Гул іх сціх таксама хутка, як і ўзнік.

5

Вось і бераг, пругкі пясок. Над морам цяпер былі ноч, цемра, і яно не здавалася такім неабсяжным, як удзень; небакрай, што шарэў над чорнаю паверхняю вады, быў дзіўна блізка. Хвалі каля берага ледзь варушыліся, наплывалі на пясок, змянялі адна адну павольна. Па моры стаяла спакойная ноч. І ўсё ж за гэтым яго вонкавым спакоем адчувалася скрытая, прытоеная сіла. Цемра надавала краявіду панурасць: толькі агеньчыкі, што гарэлі, не гаслі ўдалечы, агеньчыкі нейкага судна, весялілі вочы. То, можа, быў вартавы пагранічны кацер...

Галіне раскідана ўспомнілася тое, пра што расказвала нядаўна. Зноў згадаліся ноч развітання з Давідам, тыя незабыўна-пагрозныя хвіліны, калі даведалася, што знайшлі акрываўлены бінт у будцы,— прыгадаліся, ажывіўшы ўсе, здавалася, ужо забытыя акалічнасці, падрабязнасці, якія так хвалююць і пра якія не расказала. Хіба раскажаш пра ўсё, як мае быць, калі на душы неспакой?..

Пад гэтыя ўспаміны зноў ажылі, наблізіліся даўнія думкі пра Давіда... Тады, у бараку «смяротнікаў», яна суцяшала сябе: добра, што ён управіўся выбрацца. У яго ўдачы яна бачыла палёгку сваім пакутам, сваёй бядзе... Ці варты ён такой ахвяры? Кім ён стаў?

«Розныя і там ёсць»... Хіба яна не ведае гэтага? Але яе цяпер непакоіць іменна ён. З той пары многае пагана перамянілася,— але няўжо і ён перамяніўся? Няўжо ён мог забыць усё?

Што ён за чалавек? Хто ён?

1955

Іван Мележ

Нарадзіўся 08.02.1921 г. у вёсцы Глінішчы Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці.

Пасля заканчэння сярэдняй школы (1938) працаваў у Хойніцкім райкоме камсамола. У 1939 годзе паступіў у Маскоўскі інстытут гісторыі, філасофіі і літаратуры. З першых дзён Вялікай Айчыннай вайны на фронце. У 1942 годзе цяжка паранены. Пасля лячэння яго адправілі ў тыл. У 1943 годзе выкладаў ваенную падрыхтоўку і адначасова вучыўся на філалагічным факультэце ў Беларускім дзяржаўным універсітэце, які знаходзіўся на станцыі Сходня пад Масквой. Закончыў універсітэт ужо ў Менску ў 1945 годзе, паступіў у аспірантуру і выкладаў беларускую літаратуру. І.Мележ працаваў у рэдакцыі часопіса «Полымя», у ЦК КПБ. Выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР (1967-1976), быў старшынёй Беларускага камітэта абароны міру і членам Сусветнага Савета Міру. Член СП Беларусі з 1945 года.

Выйшлі зборнікі аповесцей, апавяданняў, нарысаў, крытычных артыкулаў: «У завіруху» (1946), «Гарачы жнівень» (1948), «Заўсёды наперадзе» (1948), «Блізкае і далёкае» (1954), «У гарах дажджы» (1957), «Што ён за чалавек» (1961), «Жыццёвыя клопаты» (1975), «Белыя вішні і яблыні» (1976) і інш. Аўтар раманаў «Мінскі

напрамак» (1950, кн. 1; 1952, кн. 1-3; дапрацаванае выданне ў 1974), цыкла раманаў «Палеская хроніка» - «Людзі на балоце» (1962), «Подых навальніцы» (1966), «Завеі, снежань» (1978). У 1969-1971 гг. выйшаў збор твораў у 6-і, у 1979-1985 гг. - у 10 тамах.

«У аснове Мележавага мастацкага свету - багаты рэальны свет простых людзей у іх адзінстве з прыродай, з зямлёй. Пісьменнік падае сваіх герояў ва ўсёй іх жыццёвай канкрэтнасці. Яны быццам выхаплены з жыцця. І не аддзелены ад яго, пададзены разам з жыццём, якое іх акружае, з якім яны пастаянна ўзаемадзейнічаюць» (С. Андраюк).

Іван Мележ узнагароджаны двума ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга, ордэнамі Чырвонай Зоркі, «Знак Пашаны» і медалямі.

Лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Якуба Коласа (1962, за раман «Людзі на балоце»), Ленінскай прэміі (1972, за раманы «Людзі на балоце» і «Подых навальніцы»), Дзяржаўнай прэміі БССР імя Якуба Коласа (1976, за кнігу «Жыццёвыя клопаты»).

Народны пісьменнік БССР (1972).

Памёр 09.08.1976 г.

Падрыхтаванае на падставе: Мележ Іван, Збор твораў. У 10-ці т. Т. 1: Апавяданні, аповесці.— Мн.: Маст. літ., 1979.— 448 с., 5 л. іл.

Літаратурная спадчына лаўрэата Ленінскай прэміі, народнага пісьменніка Беларусі Івана Паўлавіча Мележа (1921-1976) стала нашым нацыянальным гонарам. Гэты дзесяцітомны Збор яго твораў уключае ў сябе ўсё лепшае, што створана пісьменнікам.

Першы том склалі апавяданні і аповесці Івана Мележа. У томе публікуецца прадмова доктара філалагічных навук, прафесара і пісьменніка Алеся Адамовіча, а таксама каментарыі.

Рэдактар: У. В. Гніламёдаў